

Mirko Jankov

Orgulje – glazbalo koje umije govoriti različitim jezicima

Uz obilježavanje stote godišnjice postavljanja spomeničkih orgulja tvrtke »Heferer« iz Zagreba u solinskoj crkvi Gospe od Otoka¹

Orgulje su jedan od najstarijih korištenih instrumenata u europskoj glazbenoj praksi, čije korijene valja potražiti u antičkome helenističkom kulturnom krugu u III. ili IV. st. pr. Kr. Njihov mogući drevni srodnik je siringa (grč. *syrinx*) ili Panova frula – instrument sastavljen od nekoliko međusobno spojenih sviralica različite duljine, u koje se je izravno puhao zrak (glazbala slična orguljama bila su poznata i među drugim narodima Staroga istoka, a spominje ih i *Septuaginta* i *Knjiga proroka Danijela*). Hrvatski naziv orgulje potječe od njemačke riječi *Orgel*, što je pak

izvedenica grčke riječi *organon* (ὄργανον = ustroj, naprava), sa značenjem instrumenta odnosno instrumenata. U vremenu Rimskoga Carstva orgulje postaju instrumentom koji prati krvave spektakle u arenama, igre u cirkusima, predstave u teatrima i dionizijske svečanosti. Nakon Milanskoga edikta, 313., orgulje su »izopćene« iz javnoga života, ponajviše zbog svojih negativnih konotacija – kršćane i novoobraćenike previše su podsjećale na mučenička stradanja iz vremena progona. Nakon propasti Zapadnoga Carstva, 476., orgulje se kao skupocjen i luksuzan instrument nastavljaju njegovati

u Bizantu (predstavljaju neizostavan dio carske ceremonije). Sudbina je htjela da s Istoka (ponovno) dođu na Zapad kad je bizantski car Konstantin V. Kopronim 757. godine prvomu karolinškom kralju Pipinu Malom, kao znak njegova vladarskog dostojanstva, darovao malene orgulje s olovnim sviralama. Tijekom VIII. i IX. st. – usporedo sa zvonima – orgulje ulaze i u crkve, nalazeći svoje mjesto u bogoslužju (ipak, službena ih Crkva prihvaća tek za pontifikata pape Honorija IV. na Milanskomu koncilu, 1287. godine). Do kraja X. st. različiti pisci izvješćuju o »velikim i glasnim orguljama« u crkvama

¹ Ovaj je članak proširena verzija poglavlja o glazbenoj kulturi u Župi (str. 198 – 200) Gospe od Otoka u Solinu u: Vinko Sander – Marko Matijević (urednici), *Sto godina župe Gospe od Otoka – Solin*, Solin 2011.

u Francuskoj, Engleskoj, Španjolskoj i Nizozemskoj (Aachen, St. Savin u Poitou, Strasbourg, Rim, Winchester...). U razdoblju između XII. i XV. st. orgulje se višestruko usavršavaju, u konstruktivno-tehničkom i foničkom pogledu. S vremenom se šire po europskim zemljama, tako da od XV. st. nadalje i nema značajnijega grada ili crkve koja ih ne bi posjedovala. U renesansi se konstruiraju sve složeniji i tehnički dotjeraniji instrumenti: upravo tada one poprimaju konstrukciju koja će se, u više ili manje izmijenjenu stanju, zadržati i do naših dana. Sljedeće, barokno razdoblje predstavlja »zlatno doba«
orguljaštva (sviračkoga i skladateljskoga umijeća) i orguljarstva – osobito u Francuskoj, Njemačkoj i Italiji. Usporedo s razvitkom orguljarskoga umijeća cvjetala je i bogata glazba koja je nastajala pod prstima brojnih orguljaša, koji su posebno njegovali improvizacijsku praksu (u tome je razdoblju nastalo najviše orguljskih kompozicija). Tijekom klasicizma orgulje su na neki način pale u drugi plan, čekaajući novi uzlet tijekom druge polovine i kraja XIX. st., kada su inovacije poput pneumatske, električne i elektropneumatske svirne trakture omogućile izvanredne mogućnosti izvođenja. Moguće je ustvrditi da i u našem vremenu orgulje doživljavaju svojevrсну novu renesansu, pa se tako obnavljaju izvorni povijesni instrumenti ili se grade nova glazbala, povijesno i tehnički profiliranih zvučnih dispozicija.

U mnogim pogledima orgulje su specifičan instrument, no

možda bi se kao njihova najzanimljivija osobina mogla sagledati veza između graditelja, majstora orguljara, i orgulja kao njegova djela. Naime orguljar je baštinik ukupne (općeljudske) – duhovno-duševne, intelektualne, mentalitetne i estetske baštine svojega naroda (odnosno društvenoga kruga) i vremena, dok orgulje kao rezultat svih njegovih ljudskih (umjetničkih i zanatskih) dometa, nastojanja i sposobnosti predstavljaju njegovu uobičajenu viziju – arhetip po pitanju mnogočega. Konstrukcija orguljske svirale najbližnja je ljudskim glasnicama – po mnogima najsavršenijemu instrumentu uopće. Štoviše, zvuk svirale nastoji dosegnuti boju i toplinu ljudskoga glasa te – ovisno o majstorstvu samoga graditelja – u idealnu obliku zazvučati »duboko usađenom intonacijom materinjega jezika«
(Lj. Očić). Iz toga proistječu i glavne zvučne karakteristike i osobitosti različitih europskih orguljarskih škola, koje vjerno oponašaju idealne zvučne boje i sklopove proistekle iz

pojedinih europskih jezika. Kod talijanskih instrumenata tako možemo govoriti o transparentnom, baršunastom i mekom, upravo srebrnastom Ripienu, kao odrazu intonacije i zvučne tečnosti talijanskoga jezika, koji obiluje vokalima. U francuskim orguljama zamjetni su nazalni i ponešto reski registri specifična nazivlja; sonorni *corneti* i *nasardi*, kao i pitoreskni jezičnjaci. Njemački instrumenti odlikuju se ozbiljnim principalima, naglašenim redovima alikvota, koje su najzad okrunjene blještavim mješanicama kao odrazom njemačkoga jezika, koji obiluje oštrim konsonantnim sklopovima. Anglosaksonska orguljarska praksa njeguje prepoznatljivost zaobljenih *diapasona* i *tuba*, dok u Španjolskoj orguljarskoj tradiciji možemo govoriti o briljantnim *pienima* i specifičnim horizontalnim *trombama* izrazite zvučnosti...

Iako različiti tipovi orguljskih svirala dijele osnovne konstrukcijske zadanosti, u potpunosti je ispravna tvrdnja da je svaki orguljski instrument jedinka,

»muzikalno biće« – baš poput čovjeka, koji je sâm neponovljiv original, svojevrstan *hapax phenomenon* – osobita konstelacija različitih okolnosti: trenutka spretnosti i sretnosti graditelja, kvalitete gradivnoga materijala i konačne interakcije glazbala i prostora za koji su građene i s kojim u punom smislu sačinjavaju povezanu, organsku cjelinu višega reda. U konačnici će – ponovno – prozboriti samo nadahnuće: čovjek, svirač – umjetnik, svojim znanjem, osjećajem i dođirom oživotvorit će u prostoru i vremenu slikovito orguljsko zvukovlje.

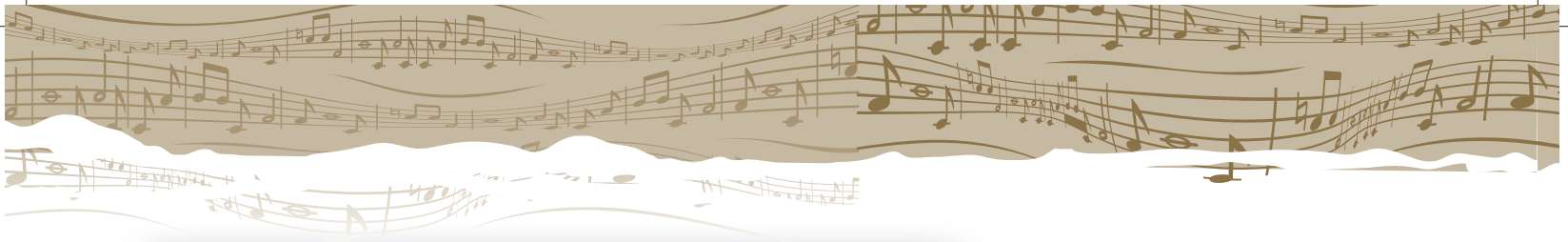
Značajno je još za spomenuti i teološko sagledavanje orgulja u obredno-glazbenomu diskursu, koji svakako posjeduje i metafizički predznak. To proistječe iz činjenice da su orgulje u velikoj mjeri (osobito u baroku), bile liturgijski instrument *par excellence*. Svakodnevno su se obilno primjenjivale za rezponzorij i kao pratnja vokalnim tijelima. Ipak, s vremenom su se u potpunosti osamostalile, bez potreba za vokalnim interpretom: ustvari, na njih je prešla služba liturgijskoga pjevanja, tako da su čak u cijelosti zamijenile pjevački zbor ili soliste (na poseban način u praksi tzv. orguljske mise). U tom svjetlu orgulje su se doživljavale kao izvanredno glazbalo – medij koji unutar liturgijskoga diskursa između imanentnoga i transcendentnoga zastupa sabrane vjernike »govoreći« i »pjevujući« u njihovo ime. Štoviše, one su se oglašavale i u ime čitave univerzalne Crkve: moliteljice (*Ecclesia Orans*), vojujuće (*Ecclesia Militans*) i išče-

kivateljice (*Ecclesia Expectans*), predočujući najzad sjaj proslavljene, nebeske Crkve (*Ecclesia Triumphans*). U njihovu harmoničnu suglasju različitih zvukova koji su u službi cjeline, u njihovu općemu dojmu, one su »jedinstvo u raznolikosti« – eklezijskim rječnikom rečeno, predstavljaju objedinjenu nebesku i zemaljsku Crkvu. Bogat orguljski kolorit i raznolike registarske boje mimetske su naravi: evociraju transcendentno, ali i prirodu i složenost osjećaja ljudske naravi i duše. Sa sličnom nakanom – prisposobljivanja vječnoga i ljudskoga u isti mah – skladala je većina umjetnika orguljskoga sloga – od kasnorenesansnoga G. Frescobaldija, baroknoga J. S. Bacha, C. Francka u romantizmu, do O. Messiaena u XX. st.

Znakovito je i to da je župna crkva Gospe od Otoka nedugo nakon osnutka župe godine 1911., zalaganjem uprave župe i solinske bratovštine Blažene Djevice Marije, naručila i nove klasične orgulje, »kraljicu instrumenata«, kako ih je jednom prigodom oslovio i veliki W. A. Mozart. Nabava novih orgulja zasigurno je upotpunila duhovni i glazbeni doživljaj kod solinskoga puka, omogućivši tako i opći značajniji razvitak razine glazbene kulture u Solinu. S

druge strane vidi se i koliku su potrebu tadašnji Solinjani osjećali odlučivši se za kupnju novih orgulja, po ugovorenoj cijeni od 3400 kruna, instrumenta koji je tijekom povijesti označen upravo i kao skupocjen i plemenit u svojim suzvučjima. Jednomanualne pneumatske orgulje, op. 222, sa zračnicama na čunjiće, sagradio je orguljar Ferdinand (Ferdo) Heferer iz Zagreba. Postavljene su na kor (pjevalište), poviše glavnoga ulaza godine 1913. I sam izgled kućišta realiziran je uspješno; na neki je način korespondentan Bilinićevu glavnom oltaru, iz 1888. (koji je prije posljednjih intervencija imao i dva polukružna luka, nadvratnika prolaza, koja su ga spajala sa zidovima apside), tvoreći i u prostornom smislu jasno longitudinalno usmjerenje; sa zapada k istoku – od ljudskoga k božanskomu. Orguljski prospekt – is-

Orguljski prospekt – ispunjen principalovim sviralama – podijeljen je u tri polja, sa središnjim, najvišim dijelom, koji je ponešto izdignut u odnosu na bočne strane. Kompozicija pročelja riješena je plošno. Skladnih je proporcija, s ukrasima historicističkih obilježja (najvećim dijelom podsjećaju na klasicizam), s karakterističnom, tipiziranom ornamentikom. Na samomu vrhu instrumenta ističe se pozlaćena stilizirana lira, ispod koje je istaknuta godina njihova postavljanja – 1913.

punjen principalovim sviralama – podijeljen je u tri polja, sa središnjim, najvišim dijelom, koji je ponešto izdignut u odnosu na bočne strane. Kompozicija pročelja riješena je plošno. Skladnih je proporcija, s ukrasima historicističkih obilježja (najvećim dijelom podsjećaju na klasicizam), s karakterističnom, tipiziranom ornamentikom. Na samomu vrhu instrumenta ističe se pozlaćena stilizirana lira, ispod koje je istaknuta godina njihova postavljanja – 1913. Čini se da je i današnja boja orgulja, svijetla nijansa okera, aplicirana naknadno, budući da se na pojedinim mjestima uočava stariji sloj zelenkaste boje. Instrument je to ponajprije liturgijske namjene, s osam registara i tri spojke/kopule (*Pedal koppel*, *Superoctav koppel*, *Suboctav koppel*), a odlikuje se zaokruženim i pjevnim zvukom, akustički dobro usklađenim s nevelikim prostorom župe crkve. Dispozicija orgulja je sljedeća (uglavnom ne odstupa

od njegovih drugih radova slična opsega): registri manuala (C – f³) su *Prinzipal* 8', *Lieblich Gedeckt* 8', *Aeoline* 8', *Vox celeste* 8', *Regal* 4', *Flöte* 4', *Mixtur* 2^{2/3}' (3-str.) te pedalni registar *Subbass* 16' (C – d¹).

Orgulje su u nekoliko navrata popravljane, manje ili više uspješno. Pedesetih je godina na njima zagrebačka orguljarska tvrtka »Majdak« izvršila značajan popravak i neke preinake – sviraonik je dislociran sa sredine kora (tom je prigodom i samo pjevalište znatno prošireno prema crkvenoj lađi) i postavljen sa strane orgulja, kako bi orguljaš – dirigent istodobno mogao lakše svirati i ravnati zborom. Orguljaška služba je u prošlosti bila povjeravana najčešće redovnicama i drugim suradnicima angažiranim u bogoslužnoj glazbi (Ante Vuletin, mons. Ante Jurić, Siniša Vuković, Tomislav Poljak, Mirko Jančević, Daniela Radović i Ida Bilić).

Budući da su se u posljednjim desetljećima XX. st. kvarovi na

orguljama gomilali, a svi popravci bili su tek provizorna rješenja, u konačnici su ostale izvan svirne funkcije. Nakon što je uspješno zaključena višegodišnja akcija prikupljanja sredstava za njihovu obnovu, orgulje su temeljito restaurirane i vraćene u uporabu godine 1997. Restauracijske radove izvela je tvrtka »Heferer«, ista radionica koja ih je pred stotinu godina i postavila.

Na solinskim su orguljama nastupali brojni hrvatski glazbeni umjetnici orguljaši (Ljerkica Očić, Mario Penzar, s. Mirta Škopljanač-Maćina, Borna Barišić, Gorana Vidnjević-Fabijanić i dr.), izvodeći glazbena djela od renesanse do autora našega vremena. Valja spomenuti i kako je od 1997. pa do danas održano ukupno deset koncerata u sklopu festivala *Orgulje Heferer*, koji je pokrenut godine 1994., s ciljem ostvarivanja prepoznatljivoga nacionalnoga ciklusa koncerata na orguljama koje je izgradila ili restaurirala zagrebačka tvrtka »Heferer« – »prva hrvatska gradiona orgulja, harmonija i glasovira utemeljena 1849. godine«.